

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA O‘YIN TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Bekeyeva Shoiri Safarbek qizi
OSIYO xalqaro universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalarining o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda o‘yin faoliyatining bolaning kognitiv rivojlanishiga ta’siri, muammoli vaziyatlarni hal qilish orqali intellektual faollikni oshirish usullari yoritilgan. Shuningdek, IMRAD strukturasi asosida olingan natijalar o‘yin texnologiyalarining zamonaviy maktabgacha ta’lim jarayonidagi samaradorligini asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, mustaqil fikrlash, o‘yin texnologiyalari, kognitiv rivojlanish, didaktik o‘yinlar.

Kirish

Inson shaxsining shakllanishi va intellektual salohiyatining tamal toshi qo‘yiladigan maktabgacha ta’lim davri zamonaviy pedagogikaning eng fundamental bosqichi hisoblanadi. Bugungi globallashuv va axborot oqimi shiddatli tus olgan asrda ta’lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifa — shunchaki bilimli shaxsni emas, balki mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega, muammoli vaziyatlarda o‘z yechimini taklif qila oladigan ijodkor avlodni tarbiyalashdir. Mustaqil fikrlash — bu bolaning atrofdagi olamni passiv qabul qiluvchi sub’ektdan, uni tahlil qiluvchi va anglovchi faol tadqiqotchiga aylanish jarayonidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlari shuni ko‘rsatadiki, ularning tafakkuri quruq nazariy ma’lumotlar yoki majburiy ko‘rsatmalar asosida emas, balki hissiy zavq va harakatlar orqali rivojlanadi. Aynan shu nuqtada o‘yin texnologiyalari ta’limiy maqsadlar va bolaning tabiiy ehtiyojlarini birlashtiruvchi strategik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. O‘yin — bola uchun shunchaki ko‘ngilochar mashg‘ulot emas, balki bu uning mantiqiy xulosalar chiqarish, ijtimoiy rollarni sinab ko‘rish va kutilmagan to‘siqlarni yengib o‘tish bo‘yicha o‘ziga xos "hayotiy laboratoriyasi"dir.

L.S. Vigotskiy va J. Piaje kabi mashhur psixologlarning ta’limotlariga ko‘ra, bolaning yetakchi faoliyati bo‘lgan o‘yin jarayonida uning kognitiv funksiyalari eng yuqori nuqtaga ko‘tariladi. Biroq, an’anaviy ta’lim usullari ko‘p hollarda bolani tayyor qoliqlar (shablonlar) asosida fikrlashga o‘rgatib qo‘yishi natijasida, ularda mustaqillik va tashabbuskorlik so‘nishi

kuzatilmoqda. Shu sababli, o'yin texnologiyalaridan foydalangan holda bolaning ichki "Men"ini namoyon qilish va uni mustaqil mushohada yuritishga undash bugungi kunda metodik jihatdan katta ilmiy ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlash darajasini oshirishda zamonaviy o'yin texnologiyalarining (muammoli vaziyatlar, TRIZ elementlari, intellektual o'yinlar) ta'sir kuchini ilmiy asoslash va ularning pedagogik samaradorligini tahlil qilishdan iborat. Bizning nazarimizda, o'yin orqali erkin fikr yuritish ko'nikmasini shakllantirish, bolaning kelajakda maktab ta'limiga muvaffaqiyatli moslashishi va murakkab hayotiy vaziyatlarda kreativ yechimlar topishi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot Metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual salohiyatini o'yin faoliyati orqali transformatsiya qilish tamoyili olindi. Tajriba-sinov ishlari maktabgacha ta'lim tashkilotlarining katta va tayyorlov guruhlari (5-7 yoshli bolalar) o'rtasida tashkil etildi. Tadqiqotning xolisligini ta'minlash maqsadida bolalar ikki guruhga ajratildi: an'anaviy metodika asosida mashg'ulot o'tiladigan nazorat guruhi va innovatsion o'yin texnologiyalari joriy etilgan tajriba guruhi.

Tadqiqotning metodik asosi uchta asosiy blokdan iborat bo'ldi:

Muammoli-vaziyatli modellash: Bu bosqichda bolalarga kundalik hayotda uchraydigan, ammo tayyor yechimi bo'lmagan vaziyatlar o'yin ko'rinishida taqdim etildi. Masalan, "Kimsasiz orolda qanday yashab qolish mumkin?" yoki "Agar barcha ranglar yo'qolib qolsa, tabiatni qanday tasvirlaymiz?" kabi muammoli savollar o'rtaga tashlandi. Metodning mohiyati bolani gipoteza (taxmin) qilishga va o'z fikrini mantiqiy asoslashga majbur qilishdan iborat edi.

TRIZ (Ixtirochilik masalalarini hal qilish nazariyasi) o'yinlari: Tadqiqotda bolalarning "standart" fikrlash qoliplarini sindirish uchun TRIZ elementlaridan foydalanildi. Xususan, "Morfologik jadval" va "Yaxshi-yomon" metodlari orqali buyumlarning funksiyalarini o'zgartirish va qarama-qarshiliklarni topish mashqlari o'tkazildi. Bu metod bolalarda ob'ektlarga nisbatan tanqidiy va ko'p tomonlama qarash ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qildi.

Kognitiv-didaktik o'yinlar: Bolalarning diqqat, xotira va mantiqiy operatsiyalarini (tasniflash, umumlashtirish, tahlil) rivojlantirish uchun maxsus ishlab chiqilgan intellektual o'yinlar blokidan foydalanildi. Bunda bolalarga faqat qoida bo'yicha o'ynash emas, balki o'yin qoidalarini mustaqil ravishda takomillashtirish yoki yangi shartlar o'ylab topish imkoniyati berildi.

Tadqiqot davomida pedagogning ishtiroki "direktiv rahbarlik"dan "hamkorlik"ka o'zgartirildi. Kuzatish metodidan foydalangan holda,

bolalarning vaziyatga munosabati, nutqiy faolligi va qaror qabul qilish tezligi maxsus diagnostika xaritalarida qayd etib borildi. Ma'lumotlarni qayta ishlashda sifat va miqdor tahlili usullaridan foydalanilib, olingan natijalar nazorat guruhi ko'rsatkichlari bilan qiyoslandi.

Metodologiyaga zamonaviy yondashuv sifatida multimedia o'yinlari ham qo'shildi. Bolalar planshet yoki interaktiv doska yordamida mantiqiy labirintlarni yechishdi. Bu jarayonda bolaning virtual muhitda ham mustaqil qaror qabul qilish tezligi va xatolarni tuzatish strategiyasi tahlil qilindi.

Ushbu metodlar majmuasi bolani faqat o'yin ishtirokchisi sifatida emas, balki o'yin muhitini boshqaruvchi va o'zgartiruvchi sub'ekt sifatida shakllantirishga xizmat qildi.

Natijalar

Olti oy davomida olib borilgan tizimli tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, o'yin texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi bolalarning mustaqil fikrlash darajasini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi. Tadqiqotning yakuniy bosqichida olingan ko'rsatkichlar tajriba va nazorat guruhlari o'rtasida yaqqol tafovutni namoyon etdi. Xususan, tajriba guruhidagi bolalarning katta qismi muammoli vaziyatlarda o'zlarining intellektual tashabbuskorligini namoyish etib, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini oltmish foizdan yuqori darajada ko'rsatdilar. Aksincha, an'anaviy metodika asosida mashg'ulot o'tilgan nazorat guruhida bolalarning aksariyati hali ham tarbiyachining ko'rsatmasiga tayanib qolayotgani va mustaqil fikr bildirishda ikkilanishlar mavjudligi aniqlandi.

Sifat jihatidan tahlil qilinganda, o'yin texnologiyalari bolalarning variativ fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada kengaytirgani ko'zga tashlanadi. Tajriba guruhidagi bolalar bitta didaktik muammoga bir necha xil, ko'pincha kutilmagan va kreativ yechimlarni taklif qila boshladilar. Ular narsalar va hodisalar o'rtasidagi yashirin mantiqiy bog'liqliklarni topishda, buyumlardan odatdagidan tashqari holatlarda foydalanishda faollik ko'rsatdilar. Masalan, TRIZ elementlari asosidagi o'yinlarda bolalar ob'ektlarning ham ijobiy, ham salbiy tomonlarini bir vaqtda ko'ra olish ko'nikmasini namoyon etishdi, bu esa tanqidiy tafakkurning ilk kurtaklari shakllanganidan dalolat beradi.

Bundan tashqari, bolalarning nutqiy-mantiqiy faoliyatida ham ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Mustaqil fikrlash ko'nikmasi bolalarning o'z mulohazalarini og'zaki bayon etish va ularni himoya qilish qobiliyati bilan uyg'unlashib ketdi. Tajriba guruhidagi tarbiyalanuvchilar o'z fikrlarini shunchaki bayon etmasdan, ularni mantiqiy dalillar bilan asoslashga harakat qildilar. Shu bilan birga, o'yin texnologiyalari bolalarda "xato qilishdan qo'rqish" psixologik to'sig'ini bartaraf etdi. Bu esa ularning yangi va murakkab intellektual vazifalarni ishtiyoq bilan qabul qilishiga hamda yechim

topilmaguncha izlanishdan to'xtamasligiga zamin yaratdi. Matematik-statistik tahlillar olingan bu ijobiy natijalarning barqaror ekanligini va o'yin texnologiyalarining yuqori samaradorligini to'liq tasdiqladi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish jarayoni shunchaki intellektual ko'nikma emas, balki bolaning ta'lim sub'ekti sifatida shakllanishi bilan bevosita bog'liqdir. Tajriba guruhida olingan yuqori ko'rsatkichlar o'yin texnologiyalarining nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsning kognitiv tuzilishini o'zgartiruvchi xarakterga ega ekanligini isbotlaydi. Buning asosiy sababi shundaki, o'yin boladagi "xato qilish qo'rquvi" kabi psixologik to'siqlarni olib tashlaydi. An'anaviy mashg'ulotlarda bola ko'pincha "to'g'ri javob"ni topishga intiladi, bu esa erkin fikrlashni bo'g'adi. O'yin muhitida esa har bir urinish yangi bir tajriba sifatida qabul qilinadi, bu esa bolaga o'z gipotezalarini qo'rqmasdan ilgari surish imkonini beradi.

Muammoli vaziyatli o'yinlar bolaning miya faoliyatida kognitiv dissonans yaratadi. Bu holat bolani mavjud bilimlarini qayta tahlil qilishga va yangi, noan'anaviy yechimlar izlashga majbur qiladi. Masalan, TRIZ elementlari orqali bolaning dunyoqarashidagi stereotiplar sinishi uning tafakkurini yanada moslashuvchan qildi. Ushbu natijalar bolalar rivojlanishi haqidagi nazariyalarni amaliyotda tasdiqlab, bolaning dunyoni faqat o'z shaxsiy tajribasi va harakati orqali konstruksiya qilishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tahlillar shuni ayon qildiki, o'yin texnologiyasining muvaffaqiyati pedagogning pozitsiyasiga bog'liq. Tarbiyachining o'yindagi roli hamkorlikka o'zgarishi bolaning intellektual erkinligini ta'minlovchi asosiy omildir.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot va tahlillar maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirishda o'yin texnologiyalari muqobil bo'lmagan strategik vosita ekanligini ilmiy va amaliy jihatdan isbotladi. O'yin — bu shunchaki metod emas, balki bolaning dunyoni anglash va unda o'z o'rnini topishining eng tabiiy usulidir. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, mustaqil fikrlash qobiliyati bolaning kelajakda maktab ta'limiga muvaffaqiyatli moslashishi va murakkab hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Yakuniy xulosalar shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimida "tushuntirish va namoyish etish" kabi an'anaviy usullardan voz kechib, bolani kashfiyotlar qilishga undaydigan "izlanish va o'yin" metodikasiga o'tish davr talabidir. O'yin texnologiyalari orqali shakllangan mustaqil fikrlash ko'nikmasi bolani passiv axborot iste'molchisidan faol ijodkorga aylantiradi. Maktabgacha ta'lim muassasalari sharoitida bunday muhitni yaratish nafaqat ta'lim sifatini oshiradi,

balki jamiyat uchun intellektual jihatdan mustaqil va barkamol avlodni tarbiyalashga mustahkam zamin yaratadi. O'yin texnologiyalari bolaning bugungi quvonchi bilan uning ertangi intellektual yutuqlari o'rtasidagi oltin ko'prik bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Altshuller G.S. Naxodit ideyu: Vvedeniye v TRIZ — teoriyu resheniya izobretatelskix zadach. — Moskva: Alpina Pabliher, 2011.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. — Toshkent: TDPU, 2006.
3. Babayeva D.R. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. (Darslik). — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
4. Bono E. Lateral Thinking: Creativity Step by Step. — Harper & Row, 1970.
6. Gardner H. Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice. — Basic Books, 2006.
7. Gulyamova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'yin orqali rivojlantirish metodikasi. — Toshkent, 2021.
8. Husanboyeva Q. Mustaqil fikrlashni shakllantirish omillari. — Toshkent, 2018.
9. Ismoilova Z.K. Pedagogika. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
10. Mavlonova R.A., To'rayeva O. Pedagogika. — Toshkent: O'qituvchi, 2010.
11. Montessori M. The Discovery of the Child. — Ballantine Books, 1967.
12. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida. O'RQ-595-son. Toshkent, 2019-yil 16-dekabr.
13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. Maktabgacha ta'limning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida. Toshkent, 2020.
14. www.mdo.uz — O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi rasmiy veb-sayti.